

се правят карикатурите на нашите политици. Така например виждаме да ги рисуват без брада въпреки указанията в цитатите VIII, XI и XIII, които нарочено дадох, за да се види, че той е имал брада, и без да се държи сметка, че Сиде Амете не споменава да се е бръснал дон Кихот, от което естествен извод е, че му е растяла брада.

За да се попълни още малко това есе, не би било излишно да се направи аналитично проучване на физиономията на дон Кихот, такава, каквато се дава в текста на Сиде Амете.

Между други любопитни неща може да се види как дон Кихот е на едно мнение с Лаватер относно значението на ръката и как този нежен и чистосърдечен физиономист е констатирал, че носът на дон Кихот говори за буен нрав и за упорито преследване на поставените цели. Смятам обаче, че и най-придирчивият изследовател ще бъде задоволен от усърдието и голямата добросъвестност на моите издирвания, макар и да не съм направил този допълнителен анализ. Това обаче е достатъчно, когато става дума да се внуши една истина, толкова истинска, но на пръв поглед толкова безсмислена и абсурдна, истината за действителното и реално съществуване, реално поради това, че е идеално, действително поради това, че е въздействащо, на Рицаря на печалния образ, достатъчно е, когато се мисли, че въпреки цялата фактология няма незначителен факт и че всички факти са загадъчни и чудодейни.

Остава още един въпрос, най-уместният, а именно: може ли съвременният испански художник да се справи със задачата да нарисува дон Кихот по донкихотски, съгласно донкихотската философия, като жив символ на най-възвишеното в кастилската душа?

Предоставям на читателя да отговори на този въпрос.

1 ноември 1896 г.

(Публикувано за първи път в „La España Moderna“, г. VIII, бр. 95, Мадрид, ноември 1896 г. с. 22—40).

Преведе от испански: Тодор П. Нейков

II

ЗА ЕРУДИЦИЯТА И КРИТИКАТА

Есето „Как да се чете и тълкува „Дон Кихот“, което публикувах в априлския брой на същото списание (*La España Moderna*¹), изглежда, е скандализирано някои господа или пък те са се престорили, че са скандализирани. Обвиняват ме в повече от незачитане на знаменития идалго дон Мигел де Сервантес и че не съм толкова голям почитател на неговия гений — доколкото заслужава да бъде почитан, — колкото са всички онези негови раболепни ласкатели и идолопоклонници.

Невероятно е наистина, че хора, които се перчат, щом им се представи случай, със самостоятелността на преценките си и с това, че са освободени от много почитта към всеобщите религиозни вярвания в страната някакъв вид литературна религия, хиляди пъти по-омразна от всичко най-омразно, което биха могли

¹ „Модерна Испания“ (исп.) — Б.пр.

ли да съдържат тези вярвания. Литературното суеверие, което произхожда може би от някакъв вид религия на литературата, започнала да се оформя още през Ренесанса, това именно суеверие е по-достойно за презрение от всички най-долни суевения, които са били преди в сила. Все не мога да схвана защо Данте, Шекспир или Сервантес трябва да бъдат по-ненакърними от кой и да е светия, издигнат от католическата църква на нейните олтари, и защо онези същите хора, които си позволяват някоя и друга нелепица срещу тези светии, въстават срещу всеки дръзнал да посегне на литературната канонизация, на която се радват посочените писатели.

Щом моето есе „Как да се чете и тълкува „Дон Кихот“ е скандализирило фанатиците на тази смешна литературна религия, сигурно е скандализирило някои от тях и произведението ми „Животът на дон Кихот и Санчо“, към което споменатото мое есе би могло да се прибави като пролог. Има хора, които ме упрекват, че в тази ми творба си позволявам, както те твърдят, големи волности спрямо творбата на Сервантес — която принадлежи в същност на всеки, който я чете и я чувства, както самият Сервантес — и спрямо самия Сервантес. Най-любопитното във всичко това е, че поради постоянното споменаване в произведението ми на моя земляк св. Игнасио Лойола — на когото се възхищавам повече, отколкото всички йезуити, взети заедно — попаднал съм на ревностен католик, но още по-ревностен привърженик на родната литературна религия, комуто е било много по-противно това, което нарича неуважение към Сервантес, от неуважението, което той смята, че съдържа книгата ми — то не е неуважение — към св. Игнасио. Това не ме учудва, защото познавам един, който повече се пазеше да не допусне езикови грешки, отколкото да изпадне в еретизъм. А в самата ерес той най-много мразеше екзотичното, защото такава ерес той смяташе за не чисто испанска.

Всичко това е повече от жалко и доказва, че духът обича робството и когато успее да се измъкне от една робия, попада в друга. Хора, които си въобразяват, че са извоювали свободата на съвестта си, изпадат в най-срамното идолопоклонничество в областта на литературата. Колчем се срещам с някое от тези лица, веднага се сещам за толкова познатия случай с онзи испански литератор, който, събирайки своите деца около смъртния си одър, им казал, преди да напусне завинаги този свят: „Деца мои, не искам да умра, преди да сваля от гърба си страшното бреме, което съм носил цял живот. . . Трябва да ви разкрия една тайна. . . Данте ме отегчава!“ Той употребил един по-силен и изразителен глагол от „ме отегчава“, но той не може тук да се отпечати. И нашият поглед върху литературата не ще почне да се прояснява, нито да можем да се наслаждаваме на красотата на класиците, докато всички онези, които Данте отегчава, не намерят смелостта да направят публична изповед. Сервантес не ме отегчава ни най-малко, напротив, аз го почитам повече и по-дълбоко от неговите смешни идолопоклонници; отегчава ме обаче Кевето, ако трябва да посоча като пример един досаден класик, и не мога да понасям неговите дебелашки шегички и нетърпимите му игрословия. Има в Испания много хора, които се смятат за културни, а за такива са смятани и от останалите, които Сервантес отегчава, но не толкова, колкото в Португалия досажда Камоинш, който е свършено непоносим, и когото, ако не съществуваше някакъв криво разбран патриотизъм, културните португалци биха обявили за много по-слаб писател от много други и особено съвременни португалски автори.

Не ми досаждат нито Данте, нито Сервантес; но ми додяват, и то много, дантофилите и сервантофилите и цялата онази пасмина коментатори и послушници в култа на минали гении. Мислейки и желаейки да допринесат за още по-голяма прослава на литературните божества, които издигат в култ, те само способствуват да ги правят досадни и дори омразни. Рожба на техните усилия са

обикновено онези обезобразени светии на литературата, прилични на светните преминали през „Християнската година“.

Моят добър приятел г. Камий Питоле, младеж с буден и жив ум, човек, когото аз истински ценя, като прави съобщение в броя от 9 септември т. г. на *Revue Critique d'Histoire et de Littérature*² за моя „Животът на дон Кихот и Санчо“, почти изцяло отминава това мое произведение и разглежда споменатото вече от мен есе, смятайки, че то е един вид пролог към творбата ми. Писаното от г. Питоле ми дава повод да кажа няколко думи за ерудитите и критиците на най-вече за тези, които ние в Испания смятаме или, по-точно казано, които сами себе си смятат за такива.

Г. Питоле предупреждава още в самото начало читателите си, че в мен не трябва в никакъв случай да се търси хумористът, и с това ми отнема една от най-съкровениите илюзии, които съм лелеял в моя живот, и едно от званките, които почвах за моя радост да завоювам, като ми прикачва, в замяна на това един епитет, който винаги ми е бил омразен, макар и да подчертава, че той ми бил даден от *la jeunesse universitaire espagnole*,³ страшно досаден епитет — учен. Моят приятел Питоле сигурно не знае, че неведнъж съм въставал, и то с всички сили на духа си, срещу опитите да ми се прикачи този тъй грозен етикет — учен, и че никога в живота си не съм се явявал като такъв. А той, който ме познава и е прочел есето и книгата, за които говоря тук, е могъл да открие това. В Испания, щом някой човек знае нещо — а аз знам доста неща, нека ми бъде позволено да заявя това със скромността, която ми е свойствена, — току-виж, че му лепнат етикета: „учен“, а за да си поет, ето още един етикет, било необходимо да не знаеш нищо. Ако в някои стихове се казвало нещо, което изисква човек да напругне вниманието си и да се позамисли, това не били вече стихове на поет, а на мислител. Поетите не трябвало да мислят.

Навлизайки в съдържанието на моето есе, г. Питоле се спира на твърдението ми, че ерудицията е обикновено — не казвам винаги — „една зле замаскирана форма на умствена леност“ и че учените са „каста, съставена от непоносими хора“. Ето повод да развия тези две мисли.

Ще ми послужи освен това да установя към каква порода ерудити се числя самият аз, защото, както по-нататък ще кажа, между тях има и много симпатични и много достойни за уважение хора, какъвто е и г. Питоле — който е повече от ерудит, — а се намират и съвсем нетърпими екземпляри, като те преобладават у нас.

Казва се, а сега аз само повтарям казва се, че има моменти в културния живот на един народ, когато той трябва да се спре и да състави инвентар на придобивките си, да ги отбере и да ги подреди, преди да продължи пътя си. Тези моменти са, бихме казали, периоди критични, александрийски и тежко на онзи, който, когато всички се посвещават на задачата да възстановят текста на древните оди и да очертаят тяхното родословие, излезе изведнъж с нова ода, която да не е само ехо на тези, които изучава!

Казва се, че един пътник трябва да се спира от време на време по своя път, за да хвърли поглед към вече изминатото разстояние, и съзерцавайки го така, отдалече, без да се вглежда в трудностите му, а само в приятните му страни, да събере кураж, за да продължи.

Казва се, че е уместно човек да прави от време на време преглед на съвестта си, да се покае за греховете, които е извършил, и да си изясни причините им, да се увери в силата на добродетелите си и така, с очистена съвест, да започне пак да греша с по-голямо спокойствие и с по-слабо чувство на обремененост.

² „Критическо списание по история и литература“ (фр.). — Б.пр.
³ Испанската университетска младеж (фр.). — Б.пр.

На работната си маса натрупвам всички книжа, писма, изрезки от вестници, списания, брошури и книги, които получавам, като от време на време се налага да ги прочиствам. Накъсвам доста голяма част от тях и оставям малко, за да може, като намалее купът, да ми се проясни погледът.

Изглежда, че Европа, а също и Испания преминава сега през един от тези мъчителни и ужасни критични или александрийски периоди или по-точно казано, като че ли започваме слава богу да излизаме от него. Защото произведенията на литературата-подражание изобилствуват, а са редки произведенията на непосредствената литература, като към първата категория се числят немалко творби, които изглежда, че принадлежат на другата, както и не липсват и такива, които, макар и привидно критични, са изградени от поетична суровина.

Литературното, техническото, професионалното обикновено задушава поезията и понеже литераторите създават литературната атмосфера на един народ, резултатът е плачевен.

Ако в един кабинет, където са се събрали няколко литературоведи и литературни критици, за да работят върху Омир, влезе случайно един нов Омир, пеейки нови песни, хубави като онези, които е пял божественият слепец или който и да е друг певец или дори ако би възпял самият Омир, възкръснал по някакво чудо, това, което става днес по света, ще го изхвърлят с гръм и трясък като някакъв повърхностен досадник. Тези, които си вадят очите над текстовете на Калдерон, нямат време за губене, така че не ходят днес на театър и ако изникне край тях някакъв нов Калдерон, те не биха забелязали появата му. Един Калдерон трябва да бъде винаги дъкван и предвкван и ако днес се роди друг гений на театъра като него, той няма да може да бъде оценен докато, веднъж мъртъв и погребан, не стане духът му плячка на гарваните на ерудицията, които живеят на гърба на мъртвите.

Говорех веднъж вдъхновено за поезия и за един съвременен поет — Кардучи, на един млад италиански филолог и той ми възрази: „Не! За мен представляват интерес само положителните неща!“ За този нещастник литературната критика е по-положителна от самата литература, като най-ценното у един поет е суровината, която той предлага за филологическа и литературна ерудиция, на тези, които го изучават.

Познавам хора, които виждат най-главното и най-благородното предназначение на книгите в това те да бъдат вписани в каталози, което съвпада с виждането на скъперниците за стойността на парите.

При друг случай, друг мой приятел, много запален читател на трудове по история на философията и на литературата, ми казваше: „Поетите и философите ли? Те казват каквото им мине през ума!“ аз му възразих: „А историографите на философията и на литературата?“ Той ми отговори: „Те не, те не говорят каквото им мине през ума, а казват това, което са казали другите — поетите и философите, и проучват защо са го казали.“ От косто направих извода, че за него човекът, който сполучи да напише история на мисълта на Хегел, стои над самия Хегел. И става така най-вече откак се прави психологическа и социологическа критика и какви ли не още буламачи, става така, че бедните поети и философи не са нищо друго освен суровина за умствените спекулации на критиците и ерудитите, които ги проучват и сякаш мислят, че за нищо на света не биха заменили ролята си на критици с тази на критикувани. Подобно на зоолога, който изпада в екстаз пред някакво рядко животинче и го обсипва с проучвания и монографии, но който за нищо на света не би сменил мястото си с това на животинчето, което изучава. Никому не е угодно да бъде ценен обект на проучване.

Но в същност работата стои съвсем иначе: ерудитът не прощава на гения — обект на неговата ерудиция, че не може и той на свой ред да бъде гений, който

се изучава от ерудитите и на когото неерудитаните се възхищават просто и искрено.

Ясно е и аз го отбелязах предварително, че като говоря така за ерудитите не обхващам всички тях, а само онази разновидност на вида — разновидност, която за нещастие ми е най-позната, — която се отличава с презрението и пренебрежителността си — според мен престорени — към творенията на влюбеннието, смятани от нея като много малко положителни. Другите, скромни и съвестни ерудити, които, макар и дълбоко проникнати от важността на собственото си творчество, познават стойността на творбите на останалите и дори признават заслугите на априорните, фантастични и без историческа основа тези. Тези други ерудити заслужават уважението, а понякога дори и възхищението на всяка културна личност.

Търпеливият и самоотвержен труд да събираш данни и сведения, да ги ценяваш и да ги прочиташ, да ги съгласуваш и по този начин да възкресяваш малко по малко миналото е труд, който е бивал хиляди пъти обявяван и сега не е нужно да бъде още веднъж обявен за добродетел. Ерудитията е, от друга страна, много плодотворно духовно занимание, истинска аскеза поради това, че е най-добрата школа за смиреност. Ерудитът се научава да уважава факта, най-дребничкия факт, най-незначителния на пръв поглед факт и всички, които са се посветили на научен труд, познават прегорчивите премеджия, през които преминава умът, когато поради съвсем дребничка данна, дата, име трябва следователно да се откаже от находчива и може би блестяща търпеливо изработена теория. Този труд поставя на изпитание самолюбие и измъчва душата, именно се явява нуждата от самопожертвователност. Упражняването в ерудитията показва, повече отколкото разгръщането на която и да е друга човешка дейност, какво струва смиреността. „Истината може повече от разума“ — е казал Софокъл — и този славен девиз е девиз на всеки добър ерудит.

Ясно е, от друга страна, че трудът на ерудита не е много по угодата на хората като нас, които не се примиряваме с действителността на настоящите и миналите неща, на хора като нас, които бихме искали светът да е не такъв, какъвто е, а какъвто на нас ни се ще да бъде; на хора като нас, които поддържаме предримствата на въображението пред тези на логиката и дори се опълчаваме срещу логиката; и най-сетне на хора като нас, които търсим в изищите изкуства освобождаение от тримата тирани на духа: логиката, времето и пространството.

Monsieur Питоле, след като казва, че предлаганият от мен метод не е нищо друго освен извънреден метод, който, ако намери всеобщо приложение, би бил най-лошият от всички методи, прибавя, говорейки за мен: *De ce que lui, esprit original, est capable, dans certains cas, d'en tirer de bons fruits, il n'en est pas moins évident de toute évidence que, pour la généralité, elle donnerait des résultats déplorable et justifierait le fameux mot de Cujas à propos des Bartolistes: "Verbosi in re facili, in difficili muti, in angusta diffusi."*⁴ На което следва да дам само едно отговор, и той е, че всички методи са в края на краищата извънредни и че в естествения метод, без да предявявам претенции да го възприемат и другите, тъй като аз мисля, че всеки трябва да има свой метод, макар и впоследствие да се окаже, че методите на много хора, на мнозинството, са едни и същи. Всеки има свой метод, както всеки има своя лудост; само че ние смятаме за разумен човека, чиято лудост съвпада с лудостта на мнозинството.

⁴ От нещата, от които той с оригиналния си ум е способен при известни обстоятелства да извлече добри резултати, други, повечето — и това не е по-малко очевидно — биха получили плачевни резултати, потвърждавайки прочутите думи на Кюжас, казани за бартолистите: „Бърбиви в лесните дела, неми в трудните, при затруднение несъсредоточени“ (фр. и лат.) — Б.пр.

Моят добър приятел казва още, че „Дон Кихот“, който аз коментирам в произведението си, е в същност един „Дон Кихот“, измислен от мен — което е напълно вярно, — прибавяйки тези думи: Or, une fois ouverte à la fantaisie des glossateurs, la voie n'a plus d'issues à prévoir et nous nous lançons à corps perdu dans l'anarchisme intellectuel médiéval.⁶ А аз казвам: Благословена и благодатна средновековна интелектуална анархия! Колко силно чувстваваме твоята липса! Колко ни липсваш, за да предотвратиш в рамките на възможното пораженията, причинени от рационализма на авторите на монографии, специалистите и книжните плъхове! Колко ни липсваш, за да засънуваме живота отново и за да ни отведе този сън до освобождаващата смърт!

По-нататък г. Питоле казва, че аз, изпълнен със сарказъм към масоретите сервантисти, съм си бил наложил задачата, assez factice⁶, да сравнявам постоянния живота на дон Кихот с житието на Игнасио Лойола така, както ни го е разказал отец Риваденеира. Mauvais exemple, прибавя той, donné à ces pseudo-érudits, amoureux d'enseignements ésotériques et de comparaisons forcées.⁷ Невеоятно е, че един толкова прозорлив и умен човек като г. Питоле, който познава метода ми и моя дух от споменатото вече мое есе, от моя „Животът на дон Кихот и Санчо“ и от останалите ми творби, е стигнал дотам, да подозира дори у мен намерението да докажа, че добрият Сервантес е мислил за св. Игнасио, като е писал своя „Дон Кихот“. Не, нито аз съм писал подобно нещо, нито пък ми е хрумвало да мисля дали е било или не е било така. В коментара си на „Дон Кихот“ аз постоянно съм оставял настрана Сервантес и съвсем не ме е интересувало какво този добър идалго е мислил, като е писал произведението си, нито какво е искал да каже в него, ако изобщо е искал да каже в творбата си нещо повече от това, което съвсем ясно и на пръв поглед четем в нея. Не, не за това става дума. Аз виждам прилики между живота на дон Кихот и житието на св. Игнасио, поне между моя дон Кихот и моя св. Игнасио; за всичко друго и пет пари не давам, защото не съм имал претенцията да напиша произведение на ерудит, нито езотерична екзегеза, не такъв е бил моят подход.

Критичната бележка на г. Питоле в Revue Critique d'Histoire et de Littérature, бележка, за която съвсем искрено му благодаря, би била много по-подходяща като бележка за естеството на произведението ми, поне аз така мисля, ако беше започнал с това, с което завършва. А той заключава с думите: En somme, j'estime que le vrai titre du volume devrait être:⁸ „Живот на дон Кихот и Санчо, както си го е съчинил отново Мигел де Унамуно“; C'est un livre unique et qui ne devra pas faire école en Espagne.⁹ Е добре — казвам аз сега, — това е наистина животът на знаменития идалго такъв, какъвто съм го съчинил отново, но аз съм го сторил по силата на неотменното ни право да обсебваме едно съществуващо, което принадлежи на всички, да го изтръгваме от всякакви монополистични попълзновения и да го преобразяваме по наше усмотрение. Така е правено в Средновековието с героите на елинската и римската древност, а така са действували и всички мистици и богослови с персонажите от Стария и Новия завет. Да се нарича това, както някои го наричат, посребряване на златото е хрумване на дребнав ум, неспособен въпреки всичките си усилия да роди поне един жизнен герой-фикция.

⁶ Веднъж проправен пътят на коментаторите, разкриват се неограничени възможности и ние стремглаво се впускаме в средновековната интелектуална анархия (фр.) — Б.пр.

⁷ Доста пресилена (фр.) — Б.пр.

⁸ Лош пример, даден на тези лъжеерудити, увлечени по езотерични наставления и насилени сравнения (фр.) — Б.пр.

⁹ В същност смятам, че истинското заглавие на произведението би трябвало да бъде (фр.) — Б.пр.

⁹ Това е уникално творение, което не трябва да има следовници в Испания (фр.) — Б.пр.

Да, произведението ми не е нищо друго освен един предлог, за да потъна в плетеницата на хрумванията и блънванията си, а бих могъл да ги нанижа в същност и на друга някаква нишка: на Калдероновия „Животът е сън“ например. Не написах творбата си по случай Тристагодишнината, смешната Тристагодишнина; и ако съвпадна публикуването ѝ с това чествуване, то се дължи на нещо, което е станало против волята ми, в резултат на някаква моя слабост, за която се разкайвам. Както каза моят приятел г. Алтамира в единадесетте реда, които посвети на произведението ми в статията си „Книгите на Тристагодишнината“, публикувана в сп. „Есрафа“ (23 юни), излизащо в Буенос Айрес: „В нея авторът не си е поставил за цел да ни каже какво представлява „Дон Кихот“, а това, което на г. Унамуно му се струва, че той е или трябва да бъде; с други думи, става въпрос за духа на Унамуно, изявен по повод на „Дон Кихот“.“ Второто е свършено вярно, първото не дотам, защото в произведението ми не се поставя въпросът, как ми изглежда, че е или трябва да бъде „Дон Кихот“, книгата, но за поуките, които извличам от съзерцанието на живота на дон Кихот, човека, разгледан отделно от романа, в който се разказва животът му, и дори с предположението, че разказвачът не е бил винаги верен на идеалната истина, като ни го е разказал. Повтарям, че мен ме привлича самият дон Кихот, човекът, а не „Дон Кихот“, произведението.

Всичко това, както се вижда, е възможно при най-голяма отдалеченост от ерудираните трудове, към които не чувствавам никаква склонност и не изпитвам никакво влечение. Имайки около себе си, а това действително е така, живи същества, много малко ме интересуват вкаменелостите и не ме привлича ни най-малко палеонтологията.

Но и в областта на самата палеонтология е очевидно, че най-големи и най-изненадващи открития ще направи ученият с най-задълбочени зоологически познания, т. е. най-добре познаващият битието и живота на живите организми, които днес дишат и живеят. По тези причини не успявам да си обясня как могат да творят плодотворно, като проучват мъртви и погребани преди векове поети, превърнати вече в скелети, хора без никакъв интерес към поетите, които днес живеят, пият, ядат, дишат и творят. Тези ерудити в областта на древната поезия — познавам някои от тях, — на които им са противни живите песни на живите поети, са жалки нещастници, които с чувство на неприязън понасят присъствието на живи хора от кръв и плът в музея, където класифицират скелети. Те се занимават изключително със скелети. И понеже не виждат скелетите на живите хора, защото вековната земя не е погълнала още плътта им, не знаят как да ги подредят и ги обявяват за абсурдни и фантасти и за много по-незначителни от поетите на миналото. В техните очи човек добива шо-годе цена само когато бъде мъртъв и погребан и започнат да белеят оголените му кости. Изучават скелети, костите на поезията — когато са ерудити в областта на старата поезия — и не чувствуват плътта, човешката топлота, изчезнала за тези, които не са поети като тях, заедно с епохата, когато тези кости са се образували в самата плът. Като си мислят, че се възхищават на древния гений, те не са в състояние да видят как се ражда геният на утрешния ден. Извън музея си, сред полето, те едва виждат: споменът за мамутовия скелет им пречи да видят живия слон. „На какъв вид принадлежи това?“ — се пита те, изправени пред едно живо животно. Те са си по-наясно, когато се натъкнат на някоя костелива и мършава кранта, защото поради нейната слабост и дръгливост през кожата ѝ прозират костите. И оттук едно явление, съвсем нередко — литературоведите превъзнасят архаизиращите писатели, които тъкат писанията си с класически реминисценции и обезобразяват облика, духа и тона на писателите, чиито кости се белеят.

Тези учени палеонтолози и критиците от тяхната школа и всички тях подобни образуват един вид международно братство, коментират се едни други и си изиграват едни на други танци на смъртта. Те образуват нещо като орден, един вид масонство, което разполага със свои ложи.

Нека се прибави към всичко това смехотворната легенда за немския професор, специалист, търпелив изследовател, който се бил ограничил да изследва през целия си живот само едно кътче от човешките знания и като се опитвал да изчерпи своята материя, за да успее да я изчерпи, я смалявал. Очевидно е, че това също може да бъде поддържано и е допустимо цялата вселена да бъде видяна отразена в капка вода, а изучавайки едно твърдокрило или едно единствено произведение на един единствен автор или едно единствено историческо събитие, може да се стигне до една цялостна и единна концепция за вселената и за живота; но тази легенда си остава все пак една от най-злокобните, които могат да се измислят.

Когато завърших следването си и получих докторско звание по философия и литература, пред мен се постави, разбира се, проблемът, както на всички се случва, по какъв начин да оползотворя знанията си; и понеже тогава имах интереси, а и сега продължавам да ги имам, към всичко, но най-много към философията и поезията — сестри близначки, — подготвих се за конкурсни изпити и се явих първо на конкурс за катедра по психология, логика и етика, а после за катедра по метафизика. Но поради тогавашните си схващания в тези области и най-вече поради независимия си дух, който още тогава беше главната ми дарба, пропаднах и на двата конкурса, а нямаше и как иначе да бъде. Искам да кажа, че не получих нито една от тези две катедри. Тогава реших, използвайки слабостта си към езиците, да се явя на конкурс за катедра по старогръцки или латински. След два неуспешни конкурса по латински успех в края на краищата да получа катедра по старогръцки пред една комисия, председателствувана от моя учител дон Марселино Менендес-и-Пелайо, който е един красноречив поет и влага тази си дарба в работата си по научното възстановяване на духовното ни минало. В комисията участвах и друга една личност с много изтънчен вкус и чувствителен дух — дон Хуан Валера.

Едва бях получил катедрата и се натъкнах на един извънредно ерудиран професор, който ми държа дълго слово, искаше да ме убеди да посветя живота си, за да стана елинист и за да изроя и публикувам не знам какви си древногръцки ръкописи, за които се говореше, че се съхранявали в манастира Ескориал. Искаше да очертае строгите граници на моето поле на действие и да ми втъпне: „Ей на в тези рамки ще се движиш!“ Но аз, като си давах отлична сметка, че не от елинисти има най-голяма нужда Испания, не му обърнах никакво внимание и от това си решение съм все по-доволен. Знам достатъчно старогръцки, за да подготвя онези мои ученици, които обичат този език и искат да използват дарованието си, за да напреднат в изучаването на езика на Платон, а мога и да ги поставя в течение на най-важното, което трябва да се каже в областта на древногръцката литература. От друга страна, не се чувствавам задължен да стоя настрана от това, което смятам за свой свещен дълг към родината, като потъна в научни издирвания по този или онзи въпрос на гръцката филология или литература. Това би могло да се върши, ако не се поставяха много по-спешни задачи за изпълнение.

В устроена страна, където всеки човек си е на мястото и обществената машина работи гладко и напълно изправно, един гражданин може да се посвети на любопитни изследвания; но тук у нас прекалено много хора се посвещават на картоиграчество, за да можем ние, тези, които чувстваме у себе си стремеж към духовно възраждане, да се забиваме в работи, които намирисват на игра на карги. Не, аз получавам заплата, която дължа на труда на моите съграждани,

Испания, чрез държавните си органи, ми дава хляба, който ядат моите деца, и аз много добре знам какъв е моят дълг към родината. Аз не съм от тези, които полагат усилия, за да бъде споменато името им в международното масонство на ерудитите. Не си поставям за цел да добия име на учен, който е изтълкувал този или онзи неясен пункт от древногръцката филология или от историята на елинската литература, или е публикувал тази или онази критична студия за този или онзи автор, или е изровил неизвестен досега ръкопис. Не, не за това ми е дал бог моите способности.

Освен това да забиеш нос и да потънеш в подобен вид изследвания е нередко проява на подлост, начин да дезертираш от поста си в една борба, измана към родината. Това е най-много и в най-добрия случай нещо като да търсиш в някаква лаборатория вещество, което да гаси мигновено пожари, докато в това време гори къща, и то не дори къщата на съседа, а твоята собствена, пък ти се изплъзваш и не носиш нито една кофа вода, за да я излееш върху пламъците.

Когато Фицморис Кели завършва своята превъзходна „История на испанската литература“ и след като споменава покрай Менендес-и-Пелайо и Менендес Пидал някои непознати ерудити, които биха могли да фигурират в една история на историята на испанската литература, но не и в една история на самата литература, казва в заключение: „Би било едно наистина учудващо зрелище, ако живописната и непрозорлива Испания, която продължава да е за немалко повече или по-малко критични умове възплъщение на дързък романтизъм, вземе та произведе каста писатели от немски тип, вгълбени в сложни подробности и в наблюдения под микроскоп. Но понеже духът на една нация не е по-податлив на бързо преобразование, отколкото температурът на един индивид, не би трябвало да е изненада, ако такова отклонение не се осъществи.“

Не, не би трябвало да е, опазил ни бог, изненада. Да се молим и да се надяваме, че в нашата живописна и непрозорлива Испания няма да се появи тази каста писатели от немски тип, вгълбени в сложни подробности и в наблюдения под микроскоп. Има обаче основание за такъв страх, като се чете главата, която Фицморис Кели посвещава на съвременната испанска литература, където неколцина ерудити, и то не литературоведи и някои неизвестни писатели, са изтикали от местата им Салвадор Руеда, Маркина, Бароха — последния поради греха му, че се е родил баск, защото авторът се отнася към нас, баските, с доста пренебрежение, — Хименес, Мартинес Руис (Асорин), Валие-Инклан, Бенавенте и други като тях. Вярно е, че за това заместване на истински литератори с ерудити не носи вина английският литературовед, човек с изтънчен вкус, а испанските ерудити, които са го ориентирали в работата му.

И сега тук ѝ е точно мястото на една моя констатация, която, изглежда, най-много е шокирала г. Питоле, става дума за: „ерудитията е в много случаи эле замаскирана форма на умствена леност“ или, както писах в моя „Животът на дон Кихот и Санчо“, тя е опиум, който приспива съкровения безпокойствия на духа. Познавам един ерудит от добрите, ерудит в най-добрия смисъл на думата и преди и над всичко човек сърдечен и разсъдлив, който по някакъв повод ми изповяда, че се бил посветил на ерудитията, за да заглуши безпокойствия, съмнения и мъки от религиозно естество. Всеки може да забележи колко често ерудитите, потънали в издирвания за какво е мислил хикс или игрек, или как той е изразил това, което е мислил, пренебрегват обективната стойност на мисълта, която изследват. Пишат строго научна монография върху учението за Трой-тревожат страшните проблеми, които изникват при разглеждането на тази догма. Всичко в тях се превръща в палеонтологическо любопитство и не чуват как в течение на векове реве от болка и любов мастодонтът.

Да, ерудицията прикрива много често страха ти да погледнеш сфинкса в очите, като се залавяш да преброиш колко косъма има в опашката му. Човек потъва в търсенето на любопитни сведения за минали и стари времена, за да не застане лице срещу лице със съвестта си, която ще го попита за собствената му съдба и за произхода му. Познавам един субект, който, бягайки от религиозното безпокойствие и страхувайки се да не се лута без посока, ако излезе от ортодоксалната вяра на родителите си, се посветил на най-подробни изследвания върху литургията. Не е ли това все едно да се заловиш да преброиш колко косъма има опашката на сфинкса?

А сега ще поговоря за друго, за онзи легион от чужди испанисти и испанофили, които, като се оставят настрана някои редки и достойни за уважение изключения, не правят нищо друго, освен да презират днешните испанци в съучастие с някои от нашите палеонтолози в областта на родната ни литература. За по-голямата част от тези господа, които в земите на Франция, Германия, Англия, Съединените щати и пр. не пишат за нашите работи, а за работи, засягащи нашите прапрадеди, Испания е престанала да съществува през XVII или най-много през XVIII в. Ние, живите, съществуваме за тях само като притежатели на вехтории, оставени ни в наследство от нашите предци.

Според тях ние живеем сред много интересни развалини и те бързат да ни окичат с епитета „варвари“, когато през някоя безмилостна зимна нощ посегнем на няколко камъка, за да си построим колиба и се приютим в нея. Трябвало да се задоволим да сме портieri на музей. Да вървят по дяволите всички тези хора!

В катедрата по испански език и литература на един чуждестранен университет са били неотдавна четени, преведжани и коментирани — би ли могъл да отгатне читателят? — „Мароканските писма“ на Кадалсо, които ни са неизвестни и на теб, читателю, и на мен, а и не възнамеряваме да прочетем; едно произведение напълно и окончателно мъртво. Слава богу, че все пак се занимават по-някако и с Бекер, Кампоамор, Аларкон, Валера или някой друг жив съвременен автор! Особено ако костите му прозират през кожата. Но, в общи линии, те се придържат към палеонтологията. Така че те не биха могли да попаднат на по-добра вкаменелост от този Кадалсо, за когото не съм сигурен дали е съществувал исторически, а и не смятам да си губя времето да проверя това. Имам около себе си достатъчно много живи писатели, които ме интересуват, за да си играя да изравям мъртъвци, които са напълно умрели, завинаги и окончателно.

Нека предоставим на тези господа задачата да напишат литературната история на Испания, а ние от наша страна се постараем да сътворим тази история. И нека оставим нашите литературни скелети да бъдат проштудирани от ерудитите на утрешния ден. И нека бог ни пази да не стане нужда някой от тях да ни изрови някой ден!

Но по-лоши от истинските ерудити, т. е. от непосредствените изследователи, от търсачите, ако ще и на частици от зъб на вкаменелост, по-лоши от тях са любителите ерудити, писателите, които прибегват, щом им се удаде случаят, да цитати и боравят с имената, без да се интересуват дали е уместно и навременно.

Жално ми е за тези хора, които се чувствуват задължени да подкрепят на всяка крачка собствените си твърдения, твърдения, които обикновено не надхвърлят рамките на здравия разум, с думи на този или онзи. Това е бездна на скромност, която разкрива друга бездна не вече на скромност. А страшно е, че хрумванията на един ум придобиват значение едва след като са цитирани от друг някой ум. Един писател започва обикновено да придобива значение, когато неговите идеи, неговите образи или неговите мисли и хрумвания влязат в

писанията на друг някой писател. Макар и да има случаи, когато те печелят от това пресаждаване.

Това ме кара, така някак си мимоходом, да оправдавам т. нар. плагиатство, което в повечето случаи ми изглежда по-естествено и по-законно от подзукването на цитати. Защото така, както не трябва да бъде наричан баща на един човек онзи, който се е ограничил само да оплоди майка му и да го доведе на този свят, а този, който го е отгледал, възпитал и създал условия, за да стъпи на краката си, поставяйки го на мястото, което най-много му подхожда на този свят, не трябва също да се нарича баща на една идея или на един образ онзи, който пръв ги е замислил, а съумелият да им намери място, което сред останалите образи и идеи най-много им подхожда в света на въображението и на идентите. На не един човек му хрумва идея, чиито обег и стойност той не прозира, а друг, който ги долови, усвоява идеята, осиновява я и я вмества в един комплекс от идеи, в една поема, ако е образ. И така има хора, които със своите собствени идеи сътворяват най-незначително произведение, и други, които с чужди идеи създават много оригинална и много лично тяхна творба.

А сега предоставям на ерудитите да кажат нещо за друга сходна на тях порода хора — критиците.

Един блестящ поет, един величав поет, един от най-великите поети, които е раждала Италия — Кардучи, автор на прекрасни трудове из областта на ерудицията и на критиката, е казал в една реч, произнесена на 8 август 1873 г. пред Lega per l'istruzione del popolo,¹⁰ тези думи: *Abbiam levato la critica a un grado superiore, tra la scienza e l'arte; ne abbiám fatto quasi un arte nuova, che sta da se e per se, la critica per la critica. Non solo siam vecchi, ma vogliam parer tali: a vent'anni cominciano a scriver critica.*¹¹

Положението продължава да е все така лошо, дори още по-лошо, отколкото през 1873 г. Продължаваме да упорствуваме да издигаме критиката на по-високо стъпало, между науката и изкуството, да правим от нея едно ново изкуство, което съществува за себе си и от само себе си, критика заради самата критика; продължаваме не само да сме стари, но и да желаем да изглеждаме стари и започваме да пишем на двадесет години критика. И откак стана модерна психологическата критика и други подобни чудеса, не може почти да се чете критика на поет, направена от друг поет, прочувствена, поетична, проникната от въздушевение или от възмущение.

Би могло да се каже, че когато един поет изтръгне от недрата на духа си песен, от която струи живот, не е направил в същност нищо друго, освен да постави пред критиците задача за проучване — да установят как е била създадена и е съзряла тя, каква е нейната предистория и да снемат анамнеза на поета, който я е сътворил. С право Киркегор е казвал — нека ми бъде позволено да направя нещо, което не понасям други да правят, като възнаграждение за това, че рядко съм го правил, — с право Киркегор е казвал, след като е сравнил поетите с нещастниците, които са се пекли на бавен огън в бика на Фаларис и чиито стенания са се превръщали в ушите на тирана в нежна музика, че критикът прилича много на поета, с тази само разлика, че не чувства сърдечни терзания и от устните му не се разлива музика.

Има наистина ужасни критици, а прототип на този вид критици е може би Макс Нордау; той ми наподобява слепец по рождение, който, преценявайки чрез осезанието, пише критика за живопис. Когато една картина изглежда под пръстите му гладка и фина повърхност, той я обявява за здрава, разумна и хубава; а когато пръстите му доловят грапини и негладкости, обявява я за екстрава-

¹⁰ Лига за народна просвета (ит.). — Б.пр.

¹¹ Целият този италиански текст е преведен в следващия пасаж от автора. — Б.пр.

гантна. Ако пък чуе, че тази картина е хвалена, обявява автора ѝ за неизлечимо луд и за не по-малко луди тези, които го хвалят.

Не съм споменал още нищо за тенденцията да се вмъкне в художествената и литературната критика тази ужасна загадка, на която е дадено по силата на една приумица името социология и която по правило е най-антихудожественият и най-нелитературният сбиротък от всички глупави хрумвания на един човек, когато говори за извършени от други хора работи.

Има хора, които поддържат, че един добър кръчмар не трябва да пие вино; но по всичко изглежда, че ако не друго, за добрия кръчмар е задължително поне да не се напива. И така един добър критик или един добър професор по литература не трябва да се напива с прочетената поезия, която разяснява на своите читатели и ученици. Ако той се възхищава на една ода и вместо да ѝ направи научен анализ, вземе, та сътвори друга ода, както птицата отговаря с песен на песента на друга птица, тогава другарите му по професия биха имали основание да го презират. Не току-тъй се казва, че критиката е свещенослужение и че свещеникът не е пророк, нито трябва да бъде пророк, защото ако стане пророк, трябва автоматично да престане да бъде свещеник. Свещеникът тълкува и прилага предсказанията на пророка; но в дъното на сърцето си го презира, както и един добър адвокат няма сигурно кой знае колко добро мнение за законодателя, който би се оказал може би неспособен да защити един гражданин пред съдилищата. Бог говори чрез устата на пророка, както през устата на гъсок или през устата на Варлаамската магарича, а не е много завидно да си гъсок или магарича. Един поет казва, каквото му хрумне, но това не бива да прави критикът, защото критиката е нещо научно. Един добър критик, един истински добър критик, т. е. един критик миропомазан и подстриган като критик и преди всичко един критик, който да е само критик, трябва да изпитва най-състрадателното пренебрежение към нещастниците, които му служат като опитни жаби или морски свинчета. Защото поетът запява песен, както запява славейт, но той обикновено е толкова неспособен да обясни зараждането и смисъла на песента си и нейното значение в живота, колкото и самият славей.

Критиката е прераснала, както казваше Карлучи, в едно ново изкуство, което съществува само за себе си и се самозахранва, критика заради самата критика. Естествено би било човек, почувствувал в себе си поетични заложби, но неналучкал начина да им даде израз, наслаждавайки се на това, което други хора пеят, и усвоявайки песните им чрез изживяната наслада, да се посвети на задачата да привлече вниманието на разсеяните върху тези песни. Има хора, които са над всичко и преди всичко читатели и породеното в тях при четенето въодушевление ги подбужда да пишат за прочетеното, както човекът, който открие хубава гледка, повиква другаря си, дърпа го за ръкава и сочейки му я, казва: „Гледай!“ Естетическото въодушевление е заразително и насладата, която поражда у нас едно произведение на изкуството, расте и се увеличава, когато успеем да я споделим с други. Така се ражда добрият критик, който сам е поет, независимо от това, дали пише или не пише поезия. Насладата, която поражда поезията, е нещо действено и онзи, който се проникне от красотата на една поетична творба, може да бъде именно поради това не по-малко поет от този, който я е съчинил.

Но има критици, които не са преминали от така почувствуваната и вкусена поезия към критиката, а са дошли от критиката, от онази критика, която съществува сама за себе си и сама по себе си, от критиката заради самата критика, за да критикуват поезията. Тяхното призвание било — така казват — призвание на критици, макар и да не са вкусили от никаква поезия, и с еднакъв успех биха могли да критикуват поезия и бикоборство. Те били притежавали вродената способност да са критици; родили са се с неизбежния скалпел в ръка. Тях-

ното вродено призвание било призванието на критика, призвание, което подозирам, че трябва да е близък на призванието на социолога. По много белези критикът и социологът са братя.

Но това, което трябва да желае всеки поет, е да намери отклик в друг поет, защото единствено този, който сам е поет, може да почувствува поета. Ако става само дума за разбиране на поета, всеки може да го разбере; но да влезеш в съзвучие с него и да почувствуваш под звуците на неговата песен, че трептят и пеят струните на собственото ти сърце, това може единствено да ти се случи, ако самият ти си поет. Такава е обаятелната сила, която излъчват публикуваните от време на време от Маркина критики; те са критики на поет. Защото Маркина е поет, и то истински, а достатъчна е, за да го наречем истински поет, последната му стихосбирка „Елегии“, изпълнена с интимна, дълбока, съсредоточена и духовна поезия и разрез с римуваното красноречие, което у нас минава обикновено за поезия.

Сред прочелите това есе ще се намери положително някой от заловилите се да броят космите в опашката на сфинкса — личен намек, — който да каже със снизходителна гримаса на пренебрежение: „Ами какво друго можеш да прочетеш в списанията!“ Защото трябва да се знае, че според някой от тези споменати вече раздухвачи на смехотворната легенда за немския професор всяка статия от списание и още повече от списание, което не е академично и няма редакционен съвет, съставен от доктори на различните науки, или което не е и специализирано в някаква област, е нещо, принадлежащо към по-долна категория, нещо, на което не бива да обръща внимание един уважаващ себе си професор. В тези статии пишели приумиците си разни драскачи.

Да каже някой това, което му хрумне, без да го обоснове и скрепи с документи, цитати, сведения и свидетелства, взети откъде, било голяма беда. Това било чист каприз, това било

виж му вкуса, пък съди за стиховете му,

чист произвол. Когато се написва някой от тези трудове, които един мой приятел нарича „обективни“ — забележително педантство!, — когато се написва сериозно документиран труд, в който всяко съждение е гарантирано и потвърдено от безспорно установени обективни доказателства — нека повторим „обективни“, — тогава този труд заслужава уважението на ерудитите и на премъдрите критици. Но когато някой човек изтърва съвсем произволно и по реда, по който му хрумват, просто наслуки, приумиците, които никнат в мислителницата му така, както растат бурените по полето, този човек не заслужава да му се обърне никакво внимание. Защото — нека се поразмислим! — каква стойност могат да имат тези приумици? Стойността, която има — нито повече, нито по-малко — този, който ги е измислил. А ще признаем ли, че човек може да има стойност? Не, хиляди пъти не! Ние хората не струваме нищо; единствено имат стойност книгите, в краен случай идеите. Хората не ни интересуват; единствено ни интересува какво казват те. Дон Кихот, онзи необикновен човек, онзи съвършен и пълноценен човек, онзи човек с вяра и надежда не ни интересува; интересно е произведението „Дон Кихот“, книгата, която написа Сервантес, за да ни разкаже живота на този човек, интересни са езиковите средства, които е използвал в разказа си. Един човек казва, каквото му скимне, и това, което той казва, има стойност само ако го повтаря или анализира друг, защото този друг човек не го повтаря, не го анализира, както му скимне, а го прави по обективен начин — пак думата „обективен“!, — като се вкопчва в това, което другият е казал. А ако коментира, както му скимне, тогава — пази боже!, — защото тук има подмяна на лица, като заема той мястото на този, който пръв е казал, каквото му е скимнало. Като коментирам аз, както съм коментирал,

живота на дон Кихот и Санчо, ще се намери кой да каже: „Това е все едно да искаш да кажеш на Сервантес: „Ти вече си казал, каквото си имал да кажеш, сега е мой ред да си кажа думата!“

Така е. После идва ред на втори, на трети, на четвърти, на всички и всеки има толкова право, колкото и самият Сервантес или колкото аз самият, да каже каквото му скимне; и ако така се стигне до врява, при която никой никого не разбира, и се върнем към благословената и благодатна средновековна интелектуална анархия — толкова по-добре. Защото само по този път можем да започнем истински да се разбираме.

И с това приключвам. Приключвам с един доста безутешен извод и той е — в дъното на тези позиции на ерудити и критици, за които вече говорих, има само едно дълбоко притъпяване на чувството за човешко достойнство. Не се зачита човекът като такъв, за това, което е в същност. И така те не успяват да видят зад книгите хората, а само виждат зад хората книгите. Душата им е замесена с печатарски шрифтове или с палеографски букви.

Декември 1905 г.

(Публикувано в „La España Moderna“, г. XVII, бр. 204, Мадрид, 1905, с. 5—26)

Преведе от испански Тодор П. Нейков

Двете есета са взети от предстоящо издание: Мигел де Унамуно. Есета. Встъпителна студия и съставителство проф. д-р Исак Паси. Превод Тодор П. Нейков. Редактор Анна Златкова. Изд. „Наука и изкуство“. Библиотека „Естетика и изкуствознание.“ С., 1983 г.).